

NORMAN DAVIES

Ιστορία
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ • ΑΘΗΝΑ 2009

ΝΕΦΕΛΗ / ΙΣΤΟΡΙΑ

Διεύθυνση σειράς:
Αντώνης Λιάκος - Έφη Γαζή

Τίτλος πρωτοτύπου: *Europe: A History*

Copyright © Norman Davies, 1997

Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου και Ιουλία Πεντάζου
Επιμέλεια - διορθώσεις: Χρήστος Γκαβάγιας, Πέλλα Δικονημάκη, Μαρία Καΐρη, Αθηνά Συριάτου
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δημήτρης Στεβής
Σχεδιασμός βιβλίου και τυπογραφική επιμέλεια: Περικλής Δουβίτσας
Επεξεργασία χαρτών και διαγραμμάτων: Δημήτρης Στεβής
Εκτύπωση βιβλίου: Άγγελος Ελεύθερος
Εκτύπωση εξωφύλλου: Άρτυπος ΕΠΕ
Βιβλιοδεσία: Γιάννης Μπουντάς και Χρήστος Βασιλειάδης

Α΄ Τόμος: ISBN: 978-960-211-896-2

Β΄ Τόμος: ISBN: 978-960-211-897-9

Αρ. έκδοσης: 1344

Για την ελληνική γλώσσα:
© 2009 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
e-mail: info@nnet.gr
www.nnet.gr

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το παρόν βιβλίο δεν είναι προϊόν πρωτογενούς έρευνας. Καθώς τα περισσότερα από τα ζητήματα που θίγονται έχουν μελετηθεί επαρκώς από προηγούμενους ιστορικούς, σε ελάχιστες περιπτώσεις απαιτήθηκε η αναδρομή στις πηγές. Η πρωτοτυπία του βιβλίου, σε οποιοδήποτε βαθμό υπάρχει, δεν έγκειται παρά μόνο στην επιλογή, στην οργάνωση και στην παρουσίαση των περιεχομένων του. Ο κύριος στόχος μου ήταν να δημιουργήσω ένα πλέγμα που να αφορά στην ευρωπαϊκή ιστορία με βασικές συντεταγμένες τον χρόνο και τον χώρο, και, τοποθετώντας στο πλέγμα αυτό πολλές και πολύπλευρες θεματικές, επεδίωξα να αποδώσω την εντύπωση ενός ανέφικτου όλου.

Τήρησα στο ελάχιστο τις ακαδημαϊκές συμβάσεις ενός επιστημονικού έργου. Δεν υπάρχουν υποσημειώσεις που να παραπέμπουν σε γεγονότα και θέσεις που είναι δυνατόν να βρει κανείς σε οποιοδήποτε από τα καταξιωμένα έργα αναφοράς. Από αυτά τα τελευταία, ωστόσο, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να κάνω των είκοσι εννέα τόμων της *Encyclopaedia Britannica* (11η έκδ., 1910-1911), η οποία υπερέχει κάθε διάδοχης προσπάθειας. Οι υποσημειώσεις δεν αναφέρονται παρά μόνο σε παραθέματα και πληροφοριακό υλικό που συγκέντρωσα από έργα που δεν ανήκουν στην κατηγορία των κοινών εγχειριδίων. Παρ' όλ' αυτά, ο αναγνώστης δεν πρέπει να θεωρήσει ότι ο συγγραφέας του παρόντος έργου συμφωνεί κατ' ανάγκην με τις ερμηνείες που προτείνονται στις μελέτες στις οποίες παραπέμπει: «On ne s'étonnera pas que la doctrine exposée dans le texte ne soit toujours d'accord avec les travaux auxquels il est renvoyé en note».*

Οι επιστημονικές θεωρήσεις, οι οποίες συνθέτουν το υπόστρωμα της συγγραφής του παρόντος έργου, εκτίθενται αναλυτικά στην *Εισαγωγή*. Θα ήταν ίσως χρήσιμο να εξηγήσουμε πιο διεξοδικά τον σχεδιασμό του βιβλίου.

Το κείμενο είναι δομημένο σε πολλά όσο και διαφορετικά επίπεδα. Τον κύριο κορμό συγκροτούν δώδεκα αφηγηματικά κεφάλαια, που διατρέχουν σύνολο το

*

«Δεν θα εκπλαγεί κανείς, αν οι ιδέες που εκτίθενται στο κείμενο δεν συμφωνούν πάντα με τα έργα στα οποία παραπέμπουν οι υποσημειώσεις», Ferdinand Lot, *La Fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, Παρίσι 1927, σ. 3.

ευρωπαϊκό παρελθόν, από την προϊστορία μέχρι και σήμερα. Σταδιακά, προϊούσης της πραγμάτευσης, η απόσταση εστίασης μεταβάλλεται: το κεφάλαιο I καλύπτει τα πρώτα πέντε εκατομμύρια χρόνια του απώτατου παρελθόντος, ενώ τα κεφάλαια XI και XII προσεγγίζουν τον εικοστό αιώνα, αφιερώνοντας μία περίπου σελίδα σε κάθε έτος. Κάθε κεφάλαιο συμπεριλαμβάνει ειδικές «κυψέλες»: πρόκειται για κάποια επιλεγμένα θέματα, τα οποία αναλύονται λεπτομερέστερα, σαν ιδιαίτερος φωτεινά σημεία, που διακόπτουν τη ροή της κεντρικής αφήγησης. Επιπλέον, κάθε κεφάλαιο ολοκληρώνεται με ένα χαρακτηριστικό «στιγμιότυπο» του συνόλου της ευρωπαϊκής ηπείρου, φωτογραφημένο με ευρυγώνιο φακό από συγκεκριμένο στρατηγικό σημείο. Το έργο, στο σύνολό του, πιθανώς να μοιάζει με ένα ιστορικό φωτογραφικό άλμπουμ, όπου οι πανοραμικές απόψεις συμπληρώνονται από μια πλειάδα λεπτομερειακών ένθετων φωτογραφιών και κάποιων κοντινών λήψεων. Ελπίζω, βεβαίως, πως θα γίνει κατανοητό από τον αναγνώστη ότι ο βαθμός ακριβείας που είναι δυνατόν να επιτευχθεί κατά τα διαφορετικά αυτά επίπεδα ποικίλλει σημαντικά. Δεν πρέπει κανείς να περιμένει ότι ένα τέτοιο συνθετικό έργο θα ακολουθεί πιστά τις συμβάσεις μιας επιστημονικής μονογραφίας, η οποία θα καλούνταν να εκπληρώσει διαφορετικούς στόχους.

Τα *δώδεκα κύρια κεφάλαια* του βιβλίου ακολουθούν την καθιερωμένη περιοδολόγηση της ευρωπαϊκής ιστορίας. Παρέχουν το βασικό χρονολογικό και γεωγραφικό πλέγμα του οποίου άπτονται τα επιμέρους θέματα και οι παρουσιάσεις. Επικεντρώνονται σε μια «ιστορία βασισμένη στα γεγονότα»: στις κύριες πολιτικές διαιρέσεις, στα πολιτιστικά κινήματα, στις κοινωνικές και οικονομικές τάσεις – όλα όσα αναγκάζουν τους ιστορικούς να κατατμήσουν τον όγκο της πληροφορίας σε μικρότερες, πιο εύκολα διαχειρίσιμες (και τεχνητές ταυτόχρονα) μονάδες. Ως προς το επίπεδο του χρόνου, η έμφαση δίνεται στις περιόδους του Μεσαίωνα και της νεότερης ιστορίας, όπου είναι δυνατόν να διακρίνουμε πιο καθαρά τη δράση μιας ευρωπαϊκής κοινότητας. Ως προς το επίπεδο του χώρου, επιδιώκεται να καλυφθεί όσο το δυνατόν ευρύτερη γεωγραφική έκταση, στην οποία θα περιλαμβάνονται όλα τα τμήματα της ευρωπαϊκής χερσονήσου, από τον Ατλαντικό Ωκεανό έως τα Ουράλια Όρη – Βορράς, Ανατολή, Δύση, Νότος και κέντρο.

Σε κάθε επίπεδο, σταθερός στόχος του έργου είναι η αντίδραση κατά των προκαταλήψεων του «ευρωκεντρισμού» και του «δυτικού πολιτισμού» (βλ. Εισαγωγή, σ. 39-42, 42-58). Ωστόσο, το συγκεκριμένο αντικείμενο του έργου δεν επέτρεψε στην αφήγηση να υπερβεί τα όρια της ευρωπαϊκής χερσονήσου. Σε πολλές περιπτώσεις έγιναν κάποιες επισημάνσεις που αφορούν στην εξαιρετική σημασία που έχουν για την Ευρώπη ζητήματα όπως το Ισλάμ, η αποικιοκρατία ή οι υπερπόντιες κτήσεις της Ευρώπης. Στην ανατολική Ευρώπη δόθηκε η εξέχουσα θέση που της αρμόζει: τα συμβάντα της ιστορίας της ενσωματώθηκαν στις κύριες θεματικές που αφορούν στο σύνολο της ιστορίας της ευρωπαϊκής ηπείρου. Προστέθηκε η ανατολική οπτική κατά την πραγμάτευση ζητημάτων όπως είναι οι βαρβαρικές επιδρομές, η Αναγέννηση ή η Γαλλική Επανάσταση, τα οποία συνήθως παρουσιάζονται σαν να αφορούν στη Δύση και μόνο. Ο χώρος που αφιερώθηκε στους Σλάβους αιτιολογείται από το γεγονός ότι αυτοί συγκροτούν τις μεγαλύτερες εθνοτικές οι-

κογένειες της Ευρώπης. Συμπεριλαμβάνονται, επίσης συνοπτικά, οι επιμέρους εθνικές ιστορίες· ωστόσο, έμφαση δίνεται και στην ιστορία των εθνών που δεν συγκροτούν κράτη, και όχι μόνο στα έθνη-κράτη. Δεν μένουν εκτός της ιστορικής αφήγησης οι μειονοτικές κοινότητες, από τους αιρετικούς και τους λεπρούς έως τους Εβραίους, τους Ρομά και τους μουσουλμάνους.

Στα τελευταία κεφάλαια δεν ακολουθήσα τις προτεραιότητες που θέτει το «συμμαχικό σχήμα της ιστορίας» (βλ. Εισαγωγή, σ. 69-72)· ούτε, όμως, και επέλεξα να στραφώ εναντίον του. Αντιμετώπισα τους δύο παγκοσμίους πολέμους ως «δύο διαδοχικές πράξεις του ίδιου δράματος», ενώ προτίμησα να εστιάσω στην κεντρική αναμέτρηση που εκδηλώθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας. Στο τελευταίο κεφάλαιο, το οποίο αφιερώνεται στη μεταπολεμική Ευρώπη, η αφήγηση εξικνείται μέχρι των γεγονότων της περιόδου 1989-1991 και της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης. Η κεντρική θέση εδώ έγκειται στο ότι το 1991 καθίσταται μάρτυρας του τέλους μιας συγκεκριμένης γεωπολιτικής διαπάλης, που συνήθως την αποκαλούν «το Μεγάλο Τρίγωνο», και της οποίας οι ρίζες είναι δυνατόν να αναζητηθούν στις απαρχές του εικοστού αιώνα (βλ. παράρτ. Ι, 85, σ. 1396): το τέλος της περιόδου αυτής διασπά, όπως της πρέπει, τη συνέχεια της ιστορίας. Ο εικοστός πρώτος αιώνας προσφέρει την ευκαιρία να εγκαινιαστεί ο σχεδιασμός μιας νέας Ευρώπης.

Οι *τριακόσιες περίπου κυψέλες* (βλ. παράρτ. ΙΙ, σ. 1421) εξυπηρετούν διάφορους σκοπούς. Εστιάζουν την προσοχή σε ποικίλα ειδικά θέματα, τα οποία δεν θα έβρισκαν αλλιώς θέση στις γενικεύσεις και στις απλουστεύσεις μιας συνθετικής ιστορικής προσέγγισης. Ενίοτε εισάγουν ζητήματα που υπερβαίνουν τα χρονολογικά όρια των κύριων κεφαλαίων· εικονογραφούν αξιοπερίεργα και ιδιόμορφα περιστατικά ή άλλα που ίσως δεν είχαν συνέχεια: πρόκειται για θέματα που σε πολλές περιπτώσεις παραβλέπονται από καθ' υπερβολήν συμβατικούς ιστορικούς. Προπαντός, όμως, οι παρενθετικές αυτές ιστορίες έχουν επιλεγεί προκειμένου να αναδείξουν όσο το δυνατόν περισσότερες από τις νέες μεθοδολογίες, τις νέες κατευθύνσεις και τα νέα πεδία της πρόσφατης ιστορικής έρευνας. Παρέχουν δείγματα από εξήντα περίπου γνωστικές κατηγορίες, που κατανέμονται σε όλα τα κεφάλαια, καλύπτοντας το μέγιστο δυνατό χρονικό, χωρικό και θεματικό εύρος. Για λόγους που αφορούν στον όγκο του βιβλίου, στην υπομονή του εκδότη και στην αντοχή του συγγραφέα, ο αρχικός κατάλογος των κυψελών περιορίστηκε. Ωστόσο, ελπίζω πως αυτή η τεχνική του πουαντιγισμού θα αποδειχθεί αποτελεσματική, έστω και με κάπως λιγότερες κουκκίδες.

Κάθε κυψέλη εισάγεται στην κυρίως αφήγηση σε συγκεκριμένο χρονικό και χωρικό σημείο, και σημειώνεται με έναν τίτλο ενδεικτικό του περιεχομένου της. Κάθε κυψέλη είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί ως διακριτή και αυτόνομη εξιστόρηση ή, αντιθέτως, να διαβαστεί σε συνάρτηση με την αφήγηση στην οποία παρεισφρεί.

Τα *στιγμιότυπα*, τα οποία είναι δώδεκα όπως και τα κεφάλαια, έχουν σχεδιαστεί έτσι, ώστε να παρουσιάζεται η πανοραμική άποψη μιας δεδομένης στιγμής του μεταβαλλόμενου χάρτη της Ευρώπης. Παγώνουν την εξέλιξη της χρονολογικής αφήγησης, συνήθως σε στιγμές συμβολικής σημασίας, και απαιτούν μια

προσωρινή ανάσχεση της ορμητικής επέλασης στους ανοικτούς ορίζοντες του χώρου και του χρόνου. Σκοπός τους είναι να βοηθήσουν τον αναγνώστη να πάρει μια ανάσα και να αποτιμήσει τους πολλούς μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα σε κάθε διαφορετική χρονική στιγμή και σε πολλά και διαφορετικά μέτωπα. Σκοπίμως εστιάζουν σε ένα μοναδικό στρατηγικό σημείο και δεν επιχειρούν να ζυγίσουν τις διαφορετικές απόψεις και προσεγγίσεις που αναμφίβολα υπάρχουν: τα στιγμιότυπα είναι εις άκρον υποκειμενικά και ιμπρεσιονιστικά. Σε κάποιες περιπτώσεις γειτονεύουν με τον αμφιλεγόμενο χώρο μεταξύ μυθολογίας και ιστορίας, καθώς συνδυάζουν τεκμηριωμένα γεγονότα με ατεκμηριώτες υποθέσεις και απόψεις. Όπως και άλλα χαρακτηριστικά του βιβλίου, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι υπερβαίνουν τα συμβατικά όρια της επιστημονικής επιχειρηματολογίας και ανάλυσης. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, όμως, τα στιγμιότυπα δεν εστιάζουν απλώς σε διαφορετικά σημεία του εξαιρετικά πολύπλευρου ευρωπαϊκού παρελθόντος, αλλά και σε διαφορετικές οπτικές μέσω των οποίων δύναται κανείς να κατανοήσει το παρελθόν αυτό.

Το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος βιβλίου γράφηκε στην Οξφόρδη. Χρωστά πολλά στις πλούσιες και μακραίωνες συλλογές της Βοδλπιανής Βιβλιοθήκης, καθώς και στις αντίστοιχες υπηρεσίες του προσωπικού της. Η συγγραφή ενισχύθηκε με υποτροφίες που ευγενικά μου παρεχώρησαν το «Institut für die Wissenschaften vom Menschen» στη Βιέννη και το «Ukrainian Research Institute» του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ. Πολλές επισκέψεις σε περιοχές της Ευρώπης κατά τη διάρκεια της συγγραφής αποτέλεσαν πηγές έμπνευσης: ιδίως οι εντυπώσεις που απεκόμισα από τη Λευκορωσία και την Ουκρανία, από τη διαδρομή από τη Βαβαρία μέχρι την Μπολόνια, από τις Γαλλικές και Ελβετικές Άλπεις, τις Κάτω Χώρες, την Ουγγαρία και τη Βανδέα της δυτικής Γαλλίας.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω το «School of Slavonic and East European Studies» του Πανεπιστημίου του Λονδίνου για την άδεια έρευνας διάρκειας ενός έτους που μου παραχώρησε, επί τη βάση τού ότι οι ιδιωτικές χορηγίες δόθηκαν αντισταθμιστικά προς το κόστος διδασκαλίας. Σε άλλες περιπτώσεις, όταν δεν χορηγήθηκε άδεια, το βιβλίο ευεργετήθηκε κατά το δυνατόν από την πειθαρχία ως προς τη συγγραφή σε κάθε πιθανό και απίθανο μέρος: σε τρένα, σε αεροπλάνα, σε καντίνες, σε αίθουσες αναμονής νοσοκομείων, σε παραλίες της Χαβάης, στα πίσω έδρανα διάφορων σεμιναρίων, ακόμα και σε μάντρες αυτοκινήτων. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τις εκδόσεις Heinemann και Mandarin για την επιχορήγηση που μου ενέκριναν προκειμένου να επισπεύσω τη συγκέντρωση του βοηθητικού υλικού.

Τις ευχαριστίες μου θα ήθελα να εκφράσω σε συναδέλφους και φίλους, που διάβασαν συγκεκριμένα κεφάλαια ή τμήματα του βιβλίου. Στους: Barry Cunliffe, Stephanie West, Riet van Bremen, David Morgan, David Eltis, Fania Oz-Salzburger, Mark Almond και Timothy Garton Ash· στη λεγεώνα των βοηθών και συμβούλων, όπως είναι οι: Tony Armstrong, Sylvia Astle, Alex Boyd, Michael Branch, Lawrence Brockliss, Caroline Brownstone, Gordon Craig, Richard Crampton, Jim Cutsall, Rees Davies, Regina Davy, Dennis Deletant, Geoffrey Ellis, Roger Greene, Hugo Gryn, Michael Hurst, Geraint

Jenkins, Mahmud Khan, Maria Korzeniewicz, Grzegorz Król, Ian McKellen, Dimitri Obolensky, Laszlo Peter, Robert Pynsent, Martyn Rady, Mary Seton-Watson, Heidrun Speedy, Christine Stone, Αθηνά Συριάτου, Eva Travers, Luke Treadwell, Peter Varey, Maria Widowson και Sergei Yakovenko· στην ομάδα γραμματειακής υποστήριξης, με επικεφαλής τον «Kingsley»· στη Sarah Barrett, που έκανε τη φιλολογική επιμέλεια· στη Sally Kendall, γραφίστρια· στον Gill Metcalfe, που αναζήτησε το εικονογραφικό υλικό· στον Roger Moorhouse, που επιμελήθηκε το *Ευρετήριο*· στους Ken Wass και Tim Aspen, χαρτογράφους· στον Andrew Boag, εικονογράφο· στους εκδότες μου στο OUP και στο Mandarin· στον μάνατζερ του εγχειρήματος Patrick Duffy· και κυρίως στη σύζυγό μου, χωρίς την υποστήριξη και την ανοχή της οποίας δεν θα είχε καρποφορήσει το εγχείρημα αυτό. There is no prize for finding the black cat.*

Πιστεύω ακράδαντα –και έχω πολλούς λόγους γι' αυτό– ότι η ευρωπαϊκή ιστορία αποτελεί ένα έγκυρο επιστημονικό πεδίο, το οποίο στηρίζεται σταθερά σε γεγονότα του παρελθόντος που πράγματι έλαβαν χώρα. Το ευρωπαϊκό παρελθόν, ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να ανακληθεί παρά μόνο μέσα από γρήγορες ματιές, μερικές εμβαθύνσεις και επιλεκτικές βυθομετρήσεις. Δεν θα καταστεί ποτέ δυνατόν να ανακτηθεί στην ολόκλητά του. Έτσι, λοιπόν, το παρόν βιβλίο δεν είναι παρά μόνο μία από τις δυνητικά άπειρες ευρωπαϊκές ιστορίες που θα μπορούσαν να έχουν γραφεί. Είναι η οπτική δύο ματιών, επεξεργασμένη από έναν εγκέφαλο και καταγεγραμμένη από μια πένα.

NORMAN DAVIES

Οξφόρδη, Bloomsday, 1993

Κατά την προετοιμασία της επανέκδοσης του έργου *Europe: A History*, διορθώσεις έγιναν μόνο σε ονόματα, πραγματολογικά γεγονότα και ορθογραφικά λάθη. Δεν θέλησα να μεταβάλω το πλαίσιο της ιστορικής ερμηνείας. Εκτός από την πρώτη ομάδα βοηθών και συμβούλων, οι περισσότεροι από τους οποίους συνέβαλαν και πάλι στη νέα έκδοση, θα ήθελα να ευχαριστήσω και κάποιους ακόμα. Τους: J.S. Adams, Ann Armstrong, Neal Ascherson, Timothy Bainbridge, Tim Blanning, Tim Boyle, Sir Raymond Carr, James Cornish, J. Cremona, M.F. Cullis, I.D. Davidson, την Α.Ε. τον Πρεσβευτή της Φινλανδίας, την Α.Ε. τον Πρεσβευτή της Ιταλίας Felipe Fernandez-Armesto, J.M. Forrester, Robert Frost, Michael Futrell, Graham Gladwell, Richard Hofton, Hugh Kearney, Noel Malcolm, Velibor Milovanović, B.C. Moberly, Jan Morris, W. Schulte Nordolt, Robin Osborne, Steven Pálffy, Roy Porter, Paul Preston, Jim Reed, Donald Russell, David Selbourne, Andrew L. Simon, N.C.W. Spence, Norman Stone, Alan H. Stratford, Richard Tyndorf, John Wagar, Michael West, B.K. Workman, Philip Wynn και Basil Yamey.

NORMAN DAVIES

17 Μαρτίου 1997

*

Black cat στα Αγγλικά σημαίνει μεγάλη ευτυχία. Η φράση σημαίνει ότι δεν δίνεται βραβείο επειδή βρίσκει κανείς τη μεγάλη ευτυχία – φυσικά, εννοεί τη συμβίωση με τη γυναίκα του. (Σ.τ.Ε.)